

Jilek, František

Rozwój badań nad historia techniki w Czechosłowacji

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 27/1, 51-76

1982

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

František Jilek
(Praha)

ROZWÓJ BADAŃ NAD HISTORIĄ TECHNIKI W CZECHOSŁOWACJI

Aczkolwiek historia techniki jest jedną z bardzo młodych dziedzin historiografii, możemy na ziemiach czeskich zaobserwować już od kilku pokoleń dążenie do głębszego poznania historycznego rozwoju techniki i przemysłu. Celem niniejszego artykułu jest zapoznanie czytelnika w krótkim przeglądzie z głównymi fazami badań nad historią techniki i przemysłu na terenie Czechosłowacji w ciągu ostatnich stu lat oraz z głównymi ośrodkami organizacyjnymi, w których skupiały się prace badawcze z zakresu historii techniki. Celem publikacji jest również zwrócenie uwagi na najważniejsze wydawnictwa i czasopisma, dotyczące dziejów techniki, a wreszcie zaprezentowanie w skrócie wyników dotychczasowych badań, aby można było porównać rozwój tej dyscypliny w Czechosłowacji z sytuacją w tym zakresie w sąsiednich krajach.

*

* *

Już w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. zrodziła się fala zainteresowania dziejami przemysłu tak w piśmiennictwie austriackim (ze znacznym zwróceniem uwagi na ziemie czeskie), jak i w pracach, pochodzących z terenu Czech. Wydano więc dwa obszernie dzieła jubileuszowe z wielką ilością materiału dotyczącego rozwoju przemysłu i techniki pt. *Sto let práce* (1—3 t., Praga 1893—94) i *Die Grossindustrie Österreichs* w 6 tomach (Wiedeń 1898). Pojawiło się wiele cennych prac o rozwoju poszczególnych dziedzin przemysłu i techniki — pisanych po niemiecku, bądź po czesku, między innymi wysoko ceniona do dzisiaj publikacja Wranego *Geschichte der Chemie* (Praga 1902); *Geschichte der Eisenbahnen der Österreich-ungarischen Monarchie* (Wiedeń, 1898—1908 w 6 tomach); praca K. Pribrama *Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik* — wydana w 1907 r. i wielkie dzieło J. Slokara *Die Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I* (Wiedeń 1914). Niemcy, mieszkający w Czechach, rozpoczęli od 1893 r. edycję prac poświęconych nowożytnej historii przemysłu pt. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Industrie in Böhmen*. Z publikacji pióra autorów czeskich przypomnijmy między innymi wartościowe prace J. Hrabáka (*Hornictví a hutnictví w království českém* z 1902 r. oraz

Železářství v Čechach jindy a nyní z 1909 r.); pracę F. Mareša (*České sklo*, Praga 1893); pracę A. Neumanna i J. Diviša o rozwoju cukiernictwa oraz obszerne dzieło Velflika (*Dějiny technického učení v Praze*, 2 tomy 1906—1910). Konieczne jest również przypomnienie wielkich, do dzisiaj kształcących dzieł popularyzatorskich, jakie wówczas powstały. Chyba już nigdy później nie zrodziły się w Czechach tak odkrywcze i tak silnie oddziałujące na szerokie kręgi społeczeństwa prace o rozwoju przemysłu i techniki jak te, które prezentuje przede wszystkim dwunastotomowe dzieło: *Kronika práce, osvěty, průmyslu a nálezu* (tom I—XII, Praga 1868—1908) oraz *Světlem práce a vynálezů* (t. I—III tuż przed pierwszą wojną światową).

Ogromna większość tych prac nie wprowadzała jeszcze ścisłej specjalizacji zainteresowań, traktując rozwój techniki w ramach rozwoju danej gałęzi przemysłu i łącząc go z wieloma innymi czynnikami gospodarczymi. Trzeba przyznać, iż problemy techniki zacierały się niekiedy w tym całym kompleksie spraw. A przecież właśnie w tamtych czasach w pobliskich Niemczech i w niektórych innych krajach krystalizowały się już nowe kierunki badań naukowych, które w centrum swej uwagi stawiały historię techniki, aczkolwiek i tutaj również nie negowano związków techniki z rozwojem przemysłu.

W 1909 r. Stowarzyszenie Niemieckich Inżynierów zakłada w Niemczech pismo „Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie” pod kierownictwem jednego z twórców naukowej historiografii techniki — Conrada Matschossa. Pod zmienioną nazwą — jako „Technikgeschichte” — czasopismo to jest do dzisiaj jednym z ważniejszych periodyków z zakresu historii techniki. W tym samym czasie rozwija owocną działalność znakomity niemiecki przedstawiciel nowej historiografii techniki — Franz Maria Feldhaus — który od 1914 r. zaczyna redagować następne nowe czasopismo „Geschichtsblätter für Technik, Industrie und Gewerbe”. W omawianym okresie powstają również odrębne czasopisma naukowe z dziejów przyrodoznawstwa, które nie tylko poprzez swą własną tematykę przyczyniają się do naświetlania rozwoju nauk technicznych i produkcji, ale często rezerwują na swych łamach dość dużo miejsca bezpośrednio dla historyków techniki. Tak więc już w 1902 r. Karl Sudhoff zaczął wydawać w Nadrenii „Mitteilungen der Medizin, der Naturwissenschaften und der Technik”; trochę później — w 1908 r. — ukazuje się po raz pierwszy w Lipsku „Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und Technik”; przede wszystkim zaś — w 1913 r. — George Sarton zaczyna publikować w Brugge „Isis” — do dzisiaj główne czasopismo z tej dziedziny.

Równie ważne jak wydawanie tych specjalistycznych czasopism były wykłady z historii techniki, które rozpoczął w berlińskiej wyższej szkole technicznej w 1909 r. wspomniany już C. Matschoss. Wkrótce potem F. M. Feldhaus publikuje znane dzieła encyklopedyczne: *Ruhmesblätter der Technik* (1910) i *Technik der Vorzeit, der geschichtlichen Zeit und der Naturvölker* (1914)

Trzeba również przypomnieć, że z początkiem XX w. powstały w Europie środkowej dwie instytucje o dużym znaczeniu dla historii techniki. W 1903 r. Oskar Miller zainicjował założenie w Monachium muzeum przyrodoznawstwa i techniki (Deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik); w cztery lata później zdecydowano się w Wiedniu utworzyć ogólnoaustriackie Muzeum Techniki.

Cały ten okres był więc niezwykle ważny w rozwoju poznawania dziejów techniki i przemysłu. W zasadzie można powiedzieć, że na przełomie wieków XIX i XX, aż do wybuchu pierwszej wojny światowej, badania w tej dziedzinie uzyskują wysoki poziom i zaczynają tworzyć nową gałąź nauki.

Wszystkie te dążenia znajdowały bezpośredni oddźwięk w Czechach; największe wszakże znaczenie miało powstanie w Monachium i w Wiedniu wielkich muzeów techniki. W rezultacie zrodziła się myśl, aby również w Pradze, stolicy królestwa czeskiego — posiadającego silnie rozwinięty przemysł — założyć własne muzeum techniki. W dyskusjach, które od 1907 r. toczyły się w Pradze na temat powstania tej instytucji, przedstawiano także liczne propozycje, jak pogłębić badania nad historią techniki i przemysłu, jak uchronić przed zniszczeniem źródła pisane dotyczące ich nowożytnego rozwoju i jak również w Czechach stworzyć czasopismo naukowe z tego zakresu.

Już główny animator praskiego Muzeum Techniki, Josef Gruber, twierdził w 1907 r., że obowiązkiem powstającej instytucji będzie gromadzenie nie tylko zabytków materialnych, lecz również piśmiennictwa, materiałów rysunkowych i fotograficznych. Idea archiwum zrodziła się więc jednocześnie z ideą muzeum. Znacznie bardziej dopracowaną koncepcję archiwum przedstawił w miesiąc później czeski historyk czasów nowożytnych — Zdeněk Tobolka. Nie chodziło mu już przy tym o dokumenty wyłącznie techniczne, lecz także o materiały historyczne, obrazujące nowożytny rozwój czeskiego przemysłu również z punktu widzenia gospodarczego. Z. Tobolka proponował, ażeby przy Technicznym Muzeum utworzyć archiwum, które przechowywać będzie te wszystkie cenne dokumenty, dotyczące rozwoju przemysłu i gospodarki, jakim żadna instytucja nie poświęca dostatecznej uwagi i dlatego masowo one giną. Równocześnie uważał, że trzeba założyć czasopismo pod nazwą „Archiv pro dějiny českého průmyslu”, w którym kilka razy w ciągu roku ukazywałyby się prace o narodzinach czeskiego przemysłu.

W rok po apelu Grubera i Tobolki doszło przy współudziale grona profesorów z Czeskiej Wyższej Szkoły Technicznej i przy pomocy materialnej ze strony kręgów finansowych do założenia w Pradze Technicznego Muzeum. Program działalności tej nowo powstałej instytucji był bardzo obszerny. Nie ograniczał prac muzeum do gromadzenia zbiorów materialnych, lecz postulował, aby zbierało ono również rysunki, fotografie, obrazy, plany, rachunki, korespondencję, portrety i życiorysy przedstawicieli nauki i techniki. Nowe muzeum miało nawet przechowywać całe archiwa przedsiębiorstw

przemysłowych i dokumentację szkolnictwa zawodowego. W programie wspomniano również o obowiązku „wydawania publikacji (prac naukowych, wykładów, utworów okolicznościowych, sprawozdań rocznych itp)”.

Aktywność pierwszych — działających zresztą bez żadnego wynagrodzenia — pracowników nowego praskiego Technicznego Muzeum była w latach początkowych naprawdę godna podziwu. Nigdy już potem nie gromadzono w takim tempie eksponatów materialnych o niezwyklej rzeczywiście wartości. Tylko o jedno nikt nie starał się w tym pomyślnym okresie twórczenia — o wybudowanie archiwum przemysłu, wszyscy bowiem szybko uświadomili sobie, iż tego rodzaju akcja przekraczałaby możliwości rodzącej się instytucji.

W związku z tym już we wrześniu 1910 r. znany czeski historyk i organizator badań naukowych w Czechach — Josef Šusta — usiłował przekonać odpowiednie czynniki o konieczności założenia archiwum przemysłu, którego celem byłoby przechowywanie dokumentów, dotyczących historii nowożytnej produkcji. W interesującym, niezwykle treściwym referacie Šusta przeanalizował rewolucyjny przewrót, spowodowany przejściem od cechowego czy manufakturowego sposobu produkcji do przemysłowej, maszynowej produkcji masowej i udowadniał płynącą z tego konieczność postarania się o zachowanie i naukowe opracowanie źródeł dotyczących tej epoki. Wskazywał na niemiecki przykład Kolonii, gdzie znajdowało się archiwum gospodarcze — kierowane przez M. Schwanna, i na pierwsze monografie naukowe, które mogły być na podstawie zebranego już materiału opracowane. Apelowal, ażeby tego rodzaju archiwum powstało w Czechach w ramach Technicznego Muzeum, bowiem takie rozwiązanie „byłoby w swej koncepcji szczęśliwsze niż archiwum w Kolonii, gdyż łączyłoby pod jednym dachem i zarządem wzajemnie uzupełniające się pisane i materialne zabytki rozwoju techniczno-przemysłowego”.

Niestety, głos Šusty nie został wysłuchany. Technicy — którzy tworzyli kadrę społecznie działających pracowników Technicznego Muzeum — troszczyli się przede wszystkim o eksponaty materialne, oryginalne narzędzia i maszyny, a na działalność archiwalną i badawczą nie pozostawało im już ani czasu, ani środków.

Udało się natomiast założyć specjalne czasopismo fachowe „Věstník Technického musea v království Českém”, którego pierwszy numer został wydany 20 stycznia 1912 r. Przez następnych czterdzieści lat, aż do 1951 r., czasopismo to informowało zainteresowanych muzealnictwem technicznym i historią techniki o najnowszych osiągnięciach w tej dziedzinie. Powstanie „Věstníka Technického musea” w Pradze przypada na początkowe pionierskie lata zakładania specjalizacyjnych czasopism, traktujących o historii techniki i nauk przyrodniczych, które to czasopisma do dziś dnia cieszą się najlepszą opinią. Praski „Věstník TM” mógł się również stać tradycyjnym centralnym organem wielkiej wagi, publikującym wyniki badań naukowych z zakresu historii techniki. Niestety, zadanie to spełnił tylko częściowo

wo i nie mógł się jeszcze równać ze znanymi czasopismami zagranicznymi. Stał się przede wszystkim biuletynem informującym o działalności wewnętrznej muzeum i tylko w jednej czwartej swej objętości służył publikowaniu rezultatów badań naukowych lub artykułów popularyzatorskich, dotyczących rozwoju techniki. W tak krótkim czasie nie udało się bowiem zdobyć dla nowej dyscypliny dostatecznie szerokiego kręgu autorów.

Ponadto powstającemu Technicznemu Muzeum w Pradze i kręgowi ludzi zainteresowanych historią techniki los użyczył tylko kilku spokojnych lat dla ich ofiarnej pracy założycielskiej. Zaledwie w sześć lat po powstaniu Muzeum wybuchła pierwsza wojna światowa i pokrzyżowała na długo większość planów.

Powstała w 1918 r. Republika Czechosłowacka przyniosła wprawdzie wymarzoną samodzielność czeskiemu i słowackiemu narodowi, ale również dużo trudności przy przebudowie przemysłu czeskiego w zupełnie nowych warunkach. Zainteresowanie historią techniki i przemysłu musiało przynajmniej na pewien czas zejść na plan dalszy.

Dlatego też w pierwszym dziesięcioleciu państwa czechosłowackiego nie wytworzyły się jeszcze nowe ośrodki pracy badawczej nad historią techniki. Wprawdzie staraniem kilku pracowników naukowych, m.in. znanego na arenie międzynarodowej Quido Vettera — historyka nauk przyrodniczych — i Rudolfa Bárty — historyka techniki, — powstawały okresowo grupy robocze badaczy historii techniki w różnych instytucjach, jak np. w Akademii Pracy im. Masaryka (Masarykova akademie práce), w Stowarzyszeniu Inżynierów i Architektów (Spolek inženýrů a architektů) i w Związku Rozwijania Przemysłu (Jednota k povzbuzení průmyslu), ale mimo pełnej zapału społecznej działalności jednostek, poczynania te nie znalazły jeszcze szerszego oddźwięku i oparcia w kołach oficjalnych.

Tak więc najważniejszym ośrodkiem z zakresu historii techniki pozostawało i w tych czasach przede wszystkim Techniczne Muzeum. Swoje wysiłki koncentrowało ono jednak wówczas głównie wokół budowy nowego budynku; na popieranie prac badawczych nie pozostawało już środków. W 1926 r. uczyniono wprawdzie próbę wydawania specjalnej serii — poświęconej historii techniki — pod nazwą *Archiwum Techniczno-Przemysłowe* (*Technicko-průmyslový archiv*). Ukazała się w niej interesująca praca Františka Zúmana *Papírny Starého města pražského*, ale już następny tom był ostatnim, jaki ukazał się w tym wydawnictwie. Ówczesnemu dyrektorowi praskiego Muzeum Technicznego — Jarosławowi Veselemu — udało się natomiast zebrać w tym czasie szeroki krąg autorów prac syntetycznych, dotyczących rozwoju techniki czeskiej. Akademia Pracy im. Masaryka zaczęła wydawać wielotomowe dzieło *Československá vlastivěda* i zaproponowała J. Veselemu, aby wraz z grupą specjalistów opracował dziewiąty tom tego wydawnictwa, traktujący o technice czechosłowackiej. W 1929 r. powstało więc podstawowe, bardzo obszerne dzieło, w którym znalazły wyraz ówczesne usiłowania syntetycznego spojrzenia na rozwój techniki i przemysłu w Czechosłowacji.

Rozdziały, przedstawiające rozwój komunikacji czechosłowackiej, włączono ze względu na niedostatek miejsca do tomu VI — nazwanego *Praca*. Całe dzieło nosi wyraźne ślady redakcyjnej pracy dyrektora Muzeum Techniki, artykuły ukazują rozwój historyczny poszczególnych dziedzin, a partie dotyczące techniki i przemysłu czeskiego w XX w. są ciągle jedną z najlepszych syntez rozwoju historycznego w czasach najnowszych na terytorium nowej republiki.

W omawianym tu okresie znów odezwały się głosy, postulujące utworzenie na ziemiach czeskich specjalnej instytucji troszczącej się o źródła i badania naukowe nowożytnego rozwoju przemysłu. Wiemy, że już w 1910 r. znany czeski historyk Josef Šusta usiłował udowodnić konieczność powstania tego rodzaju instytucji, zajmującej się w nowoczesny sposób pracą naukową w tej dziedzinie, ale nie odniósł wtedy sukcesu. Teraz stał u szczytu swej drogi naukowej i potrafił znaleźć odpowiednich sprzymierzeńców. W 1928 r. Šusta wystosował do prezydium Narodowego Instytutu Gospodarczego obszerny memoriał: „W dziejach naszego odrodzenia narodowego i rozwoju, którego wynikiem było powstanie samodzielnego państwa czechosłowackiego, ważnym rozdziałem jest pozycja czeskiego przemysłu i handlu. Dokładne, naukowe poznanie ich rozwoju nie jest jednak możliwe bez przestudiowania oryginalnych źródeł. Przyszłe wieki miałyby nam bez wątpienia za złe, gdybyśmy nie uczynili nic w celu ich systematycznej ochrony...”. W dalszym ciągu memoriał postulował, ażeby wszystkie, powołane do tego instytucje poszukiwały wspólnie możliwości i środków stworzenia nowego „Archiwum Przemysłowego” w ramach Muzeum Techniki lub pod opieką innej instytucji.

Šusta zdołał wówczas zainteresować swoją ideą wiele instytucji o dużym znaczeniu (Akademię Pracy im. Masaryka, Centralny Związek Przemysłowców, Ministerstwo Handlu, Związek Izb Handlowych i Rzemieślniczych) oraz głównych przedstawicieli finansjery.

W ciągu 1931 r. zadecydowano, że nowe centrum badawcze ma być w najbliższej przyszłości zorganizowane jako samodzielny, autonomiczny oddział Muzeum Techniki. W rezultacie 30 października 1931 r. zwołano posiedzenie organizacyjne, które dało początek nowemu Archiwum Dziejów Przemysłu, Handlu i Prac Technicznych (Archiv pro dějiny průmyslu, obchodu a technické práce) w Czechosłowacji. Rzadko zdarza się, aby tworzono instytucję kulturalną — a tym bardziej archiwum — pod bezpośrednim kierownictwem tak wysoko postawionych przedstawicieli życia państwowego, finansjery, przemysłu i nauki; w prezydium zasiadał bowiem potentat finansowy, dwaj byli ministrowie oraz czołowi przedstawiciele czeskich nauk historycznych i kultury. Już 15 lutego 1932 r. Archiwum rozpoczęło w praktyce swą działalność.

Zakres działalności sformułowany został w następujący sposób: „Zadaniem Archiwum jest przechowywanie źródeł do historii przemysłu, rzemiosła, handlu i prac technicznych w Czechosłowacji oraz ich naukowe opracowa-

nie. Cel ten będzie realizowany poprzez: 1. inwentaryzację źródeł, mających wartość dokumentalną i literacką; 2. gromadzenie tych źródeł; 3. badanie naukowe, opracowanie ich historycznej treści; 4. publikowanie wyników badań historycznych. Już w 1932 r. sekretarzem Archiwum został docent, a wkrótce potem profesor historii gospodarczej na praskim Uniwersytecie Karola — Bedřich Mendl, jeden z czołowych przedstawicieli czeskiej historii gospodarczej. Mendl przedstawił następująco wstępny projekt statutu Archiwum: „Celem, któremu ma służyć Archiwum, jest badanie dziejów przemysłu, handlu i techniki. Archiwum winno popierać prace historyczne z tej dziedziny, dawać przegląd prac naukowych o tej tematyce i działać tak, ażeby wypełnić luki, jakie na tym polu są aż nadto widoczne. Najpilniejsze zadanie — to jednak zabezpieczenie materiałów źródłowych. Obowiązkiem obecnej generacji jest przechowanie dla przyszłych pokoleń dokumentacji, świadczącej o rozmachu przemysłowym na ziemiach czeskich w XIX w., rozmachu, który przyszłość oceni jako jedno z większych wydarzeń w życiu narodu”. Mendl obiecywał również, że przy Archiwum zorganizuje specjalne komisje fachowców oraz że powstanie tu wyodrębniony oddział górniczy. Zamierzano w najbliższym czasie rozpocząć publikowanie serii prac historycznych z tej dziedziny oraz prezentować zasłużone postacie przeszłości; planowano również edycje źródeł, a także wydawnie fachowego czasopisma.

Zamierzeń i propozycji było wtedy wiele. Nikt jednak na początku 1932 r. nie przypuszczał, że los odmierzył powstającemu archiwum — podobnie jak powstającemu kiedyś Muzeum Technicznemu — tylko krótkich sześć lat pracy w normalnych warunkach. Potem przyszła druga wojna światowa, a po wojnie zupełnie nowa sytuacja, kiedy trzeba było rozwiązywać problemy w zupełnie odmiennych warunkach.

Wyników przedwojennej pracy Archiwum nie można jednak nie doceniać — zwłaszcza jeżeli weźmie się pod uwagę fakt, iż większość prac wykonywana była bez wynagrodzenia i że nawet kierujący Archiwum prof. Mendl oraz niektórzy inni opłacani pracownicy działali tutaj w większości wypadków niejako na marginesie swojej zasadniczej pracy. W 1935 r. założono filię Archiwum w Brnie, a tuż przed wojną zaawansowane były rozmowy na temat powstania następnej filii w Bratysławie.

Już na samym początku swej działalności młoda instytucja opublikowała poważne dzieło historyczne *Sto let Jednoty k povzbuzení průmyslu v Čechách*, zawierające dzieje instytucji, która odegrała istotną rolę przy narodzinach nowożytnego przemysłu czeskiego.

Jednocześnie Archiwum realizowało inny istotny cel — była nim pełna inwentaryzacja najważniejszych źródeł do historii czeskiej i słowackiej produkcji. Przed wojną wykonano jedynie część tego ogromnego zadania, wymagającego pracy kilku pokoleń.

Archiwum nie ograniczało się do prowadzenia badań, lecz dążyło do opublikowania powstających monografii. Niestety, okres działalności tej instytucji był zbyt krótki: wybuch drugiej wojny światowej zastał rękopisy

w korekcie, bądź na redakcyjnym stole. Udało się jednak w przeciągu tego krótkiego czasu skupić autorów, z których większość zajęła później czołowe miejsca w historiografii czeskiej (B. Mendl, J. Klepl, V. Husa, O. Říha, J. Kořan i in.). Na wielu polach wytyczono drogi, którymi poszło potem następne pokolenie.

Trzeba jednak powiedzieć, że pod kierownictwem Mendla i Šusty Archiwum ciążyło bardziej ku historii gospodarczej niż ku historii techniki. Czy był to błąd? W każdym razie przedwojenne Archiwum Przemysłu chciało przebadać nowoczesną produkcję czeską w całości, wytyczając tym samym szlaki, jakimi po wojnie poszła nowa czeska marksistowska historia. Było prekursorem, wyprzedzającym swoje czasy.

Należy przypomnieć o jeszcze jednej inicjatywie przedwojennej. W 1937 r. zorganizowano w Pradze Międzynarodowy Kongres Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych i Technicznych. Co prawda ani Muzeum Techniczne, ani Archiwum Przemysłu nie były tutaj inicjatorem; praski kongres był przede wszystkim rezultatem niezmiernego wysiłku i międzynarodowych kontaktów profesora historii nauki na uniwersytecie praskim — Quido Vettera. Wysunął on propozycję, ażeby w Czechach założyć Narodowy Komitet Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych przy Narodowej Radzie Badań (Národní komitét pro dějiny reálných věd při Národní radě badatelské), który następnie w 1937 r., został zaszczycony zadaniem zwołania do Pragi zjazdu Międzynarodowej Akademii Historii Nauk Realnych, gdzie Vetter był w tym okresie jedną z czołowych postaci.

Dla czeskich historyków techniki była to okazja, aby na międzynarodowym forum przedstawić wyniki swej działalności; Muzeum Techniczne oraz Archiwum Przemysłu zorganizowały wystąpienia czeskich historyków techniki. Niestety, na kongres w 1937 r. przybyło dość niewielu historyków techniki z innych krajów i w związku z tym nie można było w pełni skonfrontować wyników prac — prowadzonych w Czechosłowacji i za granicą.

Oprócz ośrodków naukowych prace z zakresu historii techniki w Czechach okresu międzywojennego koncentrowały się wokół niektórych wydawnictw — chociaż, oczywiście, była to raczej działalność popularyzatorska i kompilacyjna niż naukowa i odkrywczą. I tak np. wydawca H. Orel zgrupował zespół autorów, chcąc włączyć do swej edycji *Dvacáté století* również dwa obszerne tomy: *Století techniky* i *Pokroky průmyslu*, syntetyzujące rozwój techniki nowożytnej. Inny wydawca — Vilimek — zaczął publikować zakrojoną na jeszcze szerszą skalę serię zatytułowaną *Světové dějiny techniky* — w której przed wybuchem wojny, w krótkim czasie, na przełomie lat trzydziestych wyszło sześć obszernych tomów, popularyzujących dzieje różnych rodzajów komunikacji oraz rozwój silników. Podobny przegląd techniki światowej — przeznaczony dla szerszych kręgów czytelniczych — prezentowała wydana w 1936 r. uroczą książka A. A. Hocha *Vynálezy, které změnily svět*; doczekała się ona później kilku następnych wydań.

Druga wojna światowa przerwała, niestety, wszystkie te prace na wiele długich lat i kiedy w 1945 r. nastąpił pokój, trzeba było szukać nowych dróg, ażeby badania nad historią techniki mogły się jeszcze pełniej rozwinąć.

* * *

Czasy powojenne, charakteryzujące się szybkim przejściem do ustroju socjalistycznego, przyniosły w Republice Czechosłowackiej głębokie zmiany również w zakresie nauki i kultury. Muzea zmieniły się — z małych, prywatnych czy półprywatnych zakładów z kilkoma pracownikami — w wielkie państwowe instytucje z licznym fachowym personelem; pracownicy naukowcy znajdowali teraz zatrudnienie nie tylko na uniwersytetach, lecz również w wielu instytucjach nowo utworzonych przez Czechosłowacką Akademię Nauk lub w nowo powstających szkołach wyższych i różnych placówkach kulturalnych; fachowe czasopisma — przedtem żyjące jedynie z różnych prywatnych subwencji lub też skazane na niestałe poparcie różnych towarzystw — z wielokrotnością się dzięki dotacjom państwowym zarówno pod względem ilości tytułów, jak i ich objętości. Równocześnie jednak powstały niemałe trudności. Znikła chęć pracy społecznej, bezinteresownej, uprzednio oczywista dla badaczy i pracowników kultury. Nie było również łatwe w krótkim czasie znalezienie odpowiednich kandydatów na stanowiska kierownicze i naukowe. Zwłaszcza w zakresie historii techniki trudno było o wykwalifikowanych w pełni, młodych pracowników nauki, gdyż w żadnej szkole wyższej nie wykładano dotąd tej dyscypliny.

Upłynęło wiele lat, zanim stworzono nowe instytucje państwowe i minęły następne jeszcze lata, zanim pojawiły się pełnowartościowe siły naukowe. Okazało się, iż przejście w sferze nauki i kultury od pracy społecznej, bezinteresownej — wykonywanej wyłącznie z wewnętrznego zaangażowania w ramach towarzystw i korporacji — do specjalistycznych instytucji z etatowymi badaczami jest tak samo głębokim przełomem, jak np. w sferze produkcyjnej upaństwowienie środków produkcji. W obu wypadkach dochodzi do powstania nowych jakości, których narodzinom towarzyszą słabości wieku dziecięcego.

Dla rozwoju badań z zakresu historii techniki okazały się decydujące następujące fakty: powstanie w 1952 r. (poprzez przebudowę uprzednio istniejących instytucji) Czechosłowackiej Akademii Nauk z dużą ilością specjalistycznych instytutów naukowych; upaństwowienie w 1951 r. i rozbudowa Narodowego Muzeum Technicznego; upaństwowienie i rozbudowa innych muzeów i instytucji krajoznawczych (wiele z nich w całości lub częściowo specjalizowało się w badaniu dziejów różnych gałęzi techniki i przemysłu); zakładanie nowych szkół wyższych i z wielokrotnością ich sił naukowych.

Skoncentrujmy się najpierw na pierwszej, przejściowej fazie, kiedy nowe założenia badawcze dopiero rodziły się i poszukiwały właściwej drogi, tj. na okresie 1945—1952 r.

W pierwszych latach po wojnie głównym ośrodkiem badań nad historią techniki było nadal Muzeum Techniczne oraz luźno z nim związane Archiwum Dziejów Przemysłu i Prac Technicznych. Czołowi reprezentanci tej dyscypliny albo zmarli w czasie wojny, jak Josef Šusta lub Bedřich Mendl, albo kończyli już drogę swojego życia, jak dyrektor Muzeum — Jaroslav Veselý, bądź w wyniku zmian społecznych przestali odgrywać istotną rolę. Prywatne i związkowe źródła dotacji finansowych nie istniały. Dla każdego było jasne, iż muzeom i archiwom mogą przyjąć z pomocą jedynie dotacje państwowe.

W przejściowych latach 1945—1951 wydano jedynie niektóre prace — autorsko i redakcyjnie przygotowane jeszcze przed wojną; przez kilka lat wychodził również wznowiony „Věstník Národního technického muzea”, który w kilku powojennych numerach podniósł znacznie swój poziom fachowy i zapowiadał się jako dobre czasopismo z zakresu muzealnictwa technicznego i historii techniki. Archiwum Przemysłu tuż po wojnie zmieniło ukierunkowanie, zajmując się na szeroką skalę ochroną archiwów zakładowych upaństwowionego przemysłu. Pod kierownictwem nowego dyrektora — Jana Klepla — zorganizowano do 1951 r. dla archiwistów zakładowych około 60 kursów, w których wzięło udział 2000 słuchaczy. Wydano też kilka dobrych opracowań dotyczących archiwów zakładowych.

Bardzo skromne siły Archiwum nie mogły jednak, niestety, podjąć skomplikowanemu zadaniu, jakim była i jest organizacja archiwów zakładowych w państwie socjalistycznym o upaństwowionym przemyśle. Mogło być w tym zakresie jedynie inicjatorem i prekursorem, ale nie mogło zgromadzić dokumentacji wszystkich zakładów, o czym na początku myślano. Dlatego szybko musiało pożegnać się z tą koncepcją i pozostawić opiekę nad archiwami zakładowymi nowo powstającemu centralnemu Zarządowi Archiwów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

W ciągu 1950 r. Towarzystwo Narodowego Muzeum Technicznego wykonało wszystkie konieczne przygotowania do oddania muzeum pod opiekę państwa. Następnie 6 lutego 1951 r. rząd poddał pod dyskusję propozycję ministra nauki, oświaty i sztuki — Z. Nejedlégo i postanowił ze wszystkich elementów składowych dotychczasowego muzeum utworzyć państwową instytucję. Z punktu widzenia działalności badawczej interesujące są zadania, jakie rząd powierzył nowej państwowej instytucji. „Narodowe Muzeum Techniczne jest ogólnopaństwową instytucją muzealną o charakterze naukowo-badawczym i wychowawczym, a jego zadaniem jest popieranie i inicjowanie badań z dziedziny techniki, gospodarki i przemysłu — śledząc ich rozwój”. Wśród głównych zadań instytucji na pierwszym miejscu postawiono obowiązek przedstawienia w naukowym ujęciu rozwoju techniki i gospodarki. W bardziej szczegółowym omówieniu działalności muzeum postulowano analizę porównawczą zbiorów w celu ich naukowego, krytycznego opracowania; istotne znaczenie dla rozwoju działalności naukowej miało mieć publikowa-

nie wyników prac badawczych we własnych wydawnictwach w formie informatorów, artykułów w specjalistycznych czasopismach, biuletynów itp.

Program ten stwarzał solidne podstawy dla stworzenia w ramach Technicznego Muzeum instytutu badawczego. Na pierwsze miejsce wysuwano sprawę prowadzenia przez muzeum badań; przy tym nie ograniczano ich zakresu jedynie do historii techniki, lecz obejmowano nimi rozwój całej gospodarki. Kulturalna polityka państwa stwarzała w ten sposób dla muzeum szanse stania się w rzeczywistości ogólnopañstwową instytucją o charakterze naukowo-badawczym i wychowawczym. Realizacja tego zamierzenia była możliwa dzięki temu, iż państwo wyasygnowało w przeciągu krótkiego czasu środki materialne dla zapewnienia egzystencji etatowych pracowników muzeum.

W 1955 r. powrócił raz jeszcze postulat naukowo-badawczej działalności Narodowego Muzeum Technicznego, kiedy przy okazji nowego zatwierdzenia sieci czechosłowackich instytucji naukowych uznano NMT za instytut badawczy, podległy Ministerstwu Oświaty i Kultury.

Do rozwoju prac badawczych nie wystarczą, niestety, same dekrety i ustawy, trzeba wychować badaczy, a to jest proces długotrwały.

Przemysłowe Archiwum straciło szybko swą autonomiczną pozycję i zostało w całości włączone w organizm instytutu jako jeden z jego oddziałów. Kiedy zakończono akcję opieki nad archiwami zakładowymi, Jan Klepl wystąpił z ciekawą propozycją, sugerując, ażeby odtwarzać historię pracy na ziemiach czeskich nie tylko w oparciu o zakładowe dokumenty, ale również poprzez relację żywych świadków, uczestniczących w procesie pracy — prostych ludzi, których wypowiedzi nie były dotąd wykorzystywane przez historyków. Własnymi siłami i przy pomocy z zewnątrz zaczęto zbierać wspomnienia starych rzemieślników, robotników, rejestrowano głos ostatnich przedstawicieli zanikających rzemiosł i świadków zaniechanych już sposobów produkcji. W krótkim okresie kilku lat udało się zgromadzić bardzo wiele takich wspomnień, stanowiących wspaniałe źródło do odtworzenia dawnych procesów technologicznych, a jednocześnie tworzących barwny obraz stosunków w pracy. Najciekawsze fragmenty tych wspomnień robotników wydano najpierw w dwóch tomach dla węższego kręgu odbiorców, a wkrótce potem również w dwutomowej publikacji dla szerszego grona czytelników.

Po upaństwowieniu muzeum wydawane od lat czterdziestu czasopismo „Věstník Technického musea” przestało się ukazywać, ale już w 1955 r. zaczęła wychodzić nowa seria wydawnicza *Sborník Národního technického muzea*. W pierwszym roczniku tego wydawnictwa większość artykułów miała charakter popularyzujący, ale w dalszych tomach ukazały się już studia naukowe z historii techniki.

Niektóre zadania, wchodzące w zakres obowiązków archiwum, przejął oddział oświaty muzeum — kierowany przez Rudolfa Štechmilera, który był zdolnym popularyzatorem. Jego syntetyczna książka z 1954 r. pt. *Živá minulost naší techniky*, traktująca o najważniejszych postaciach i gałęziach

czeskiej techniki, jest właściwie do dzisiaj jedyną próbą popularnego przedstawienia czeskiej historii techniki od jej początku aż po współczesność.

Przypomnijmy również inicjatywę stworzenia periodyku — poświęconego wyłącznie historii gospodarczej i rozwojowi produkcji, a stosującego programowo metodę materializmu historycznego. W redakcji skupili się ludzie, którzy później odgrywali pierwszoplanową rolę w badaniach z zakresu historii techniki, m.in. Jan Korán i V. Husa. Niestety „Sborník pro hospodářské a sociální dějiny”, który powstał w 1946 r., nie miał długiego żywota.

W czasach powojennych podejmowano również próby stworzenia na ziemiach czeskich jednolitej, centralnej organizacji, koordynującej prace badawcze z zakresu historii nauk przyrodniczych i technicznych. Na czoło wysunął się tu najpierw Narodowy Komitet Historii Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (Národní komitét pro dějiny reálných a technických věd), który już kiedyś, w 1937 r. zorganizował w Pradze międzynarodowy zjazd historyków nauki. W latach 1947—52, przede wszystkim pod kierunkiem Quido Vettera, prowadził ożywioną działalność, organizując wykłady oraz udział czeskich badaczy w kongresach zagranicznych. W niektórych przedsięwzięciach Komitet współpracował z seminarium filozofii i historii nauk przyrodniczych, działającym w tych latach na Uniwersytecie Karola w Pradze pod kierownictwem Otakara Matouška.

Te tendencje organizacyjne z lat 1945—51 nie oznaczały jeszcze jakościowego zwrotu, dopiero bowiem w latach 1951—52 doszło do przełomu. Wynikające z koncepcji materializmu historycznego przekonanie o wiodącej roli produkcji skłoniło grupę czeskich historyków do szukania nowych struktur organizacyjnych. W realizacji tych dążeń odegrała pewną rolę dwumiesięczna wizyta radzieckiego historyka techniki — S. V. Šuchardina, podczas której powstał w Czechosłowacji projekt ustnowienia Komisji Historii Techniki pod kierunkiem Jana Kořana. Komisja ta rozpoczęła działalność w ramach sekcji historycznej Czechosłowacko-Radzieckiego Instytutu, wkrótce jednak weszła w skład nowo tworzonej Czechosłowackiej Akademii Nauk, gdzie miała zorganizować specjalny oddział historii nauki i techniki oraz opracować założenia pracy naukowej w tej dziedzinie. Największą zasługą Komisji było rozpoczęcie w 1954 r. wydawania czasopisma „Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky”. Do 1967 r. ukazało się ogółem 13 roczników, każdy przeciętnie o 300 stronach. „Sborník” opublikował w tych latach kilkadziesiąt prac o istotnym znaczeniu, a także liczne recenzje, informacje, kronikę i co roku wartościową bibliografię bieżącą.

W związku z tym, że historycy nauk przyrodniczych i medycyny działali w innej komisji, prezydium ČSAV zdecydowało na swym posiedzeniu 30.01.1959 r. utworzyć z kilku różnych jednostek organizacyjnych jedną Komisję Historii Nauk Przyrodniczych, Medycznych i Technicznych (Komise pro dějiny přírodních, lékařských, a technických věd). Przewodniczył jej członek Akademii B. Němec, a sekretarzem został L. Nový.

Zasługą nowej Komisji było — oprócz stworzenia jednolitej płaszczyzny działania — wydawanie nieperiodycznej serii „Zprávy komise přírodních, lékařských a technických věd”. Pierwszy tom wyszedł w 1959 r., a do 1965 r. opublikowano następnych dwadzieścia tomów zawierających drobne studia, materiały i liczne pożyteczne informacje. Ponieważ w tym czasie Muzeum Techniczne od dawna już nie wydawało swego „Věstníka” i nie publikowało żadnych innych prac, powstanie nowego organu informacyjnego w tej dziedzinie było konieczne. Organem takim stały się „Zprávy komise”.

A jednak działalność tej Komisji nie była najlepiej zaplanowana, ponieważ już po kilku latach wystąpiła ona z projektem zmian organizacyjnych. W kwietniu 1964 r. kolegium naukowe historyków przy ČSAV wyraziło zgodę na utworzenie Towarzystwa Historii Nauki i Techniki przy ČSAV. Decyzja ta została 9 kwietnia 1965 r. oficjalnie zatwierdzona.

Nowym, pozytywnym zjawiskiem był fakt, że tym razem na gruncie Towarzystwa spotkali się po raz pierwszy oficjalnie również pracownicy słowaccy. W Słowacji istniała wprawdzie od 1961 r. Komisja Historii Górnictwa (Komise pro dějiny baníctva na Slovensku), ale nie rozwinęła ona zbyt ożywionej działalności. Po 1968 r. — po wprowadzeniu w Czechosłowacji systemu federacyjnego — utworzono Słowackie Towarzystwo Historii Nauki i Techniki, którego przedstawiciele brali udział również w kierowaniu ogólnonarodowym Towarzystwem.

W nowej instytucji znacznie wzrosła ilość sekcji; jedna spośród nich zajmowała się historią techniki. Stopniowo doszło do założenia filii poza Pragę i Bratysławą, w okręgowych miastach, a także w ośrodkach naukowych i pedagogicznych.

Nowo powstałe Towarzystwo wytyczyło sobie kilka głównych zadań: pogłębienie działalności badawczej; rozbudowa sieci wyodrębnionych grup historyków nauki; zwiększenie ilości pracowni z tej dziedziny w Akademii i zakładanie ich w szkołach wyższych. Towarzystwo miało zajmować się zagadnieniami metodologicznymi, kierować pracownikami rozwiązującymi kluczowe problemy, śledzić postępy nauki światowej w dziedzinie historii nauki i techniki. Dalej zamierzało rozwijać działalność wydawniczą, dbać o ochronę dokumentów archiwalnych i zabytków materialnych oraz organizować kontakty z zagranicą.

Nowo założone Towarzystwo położyło wielkie zasługi dla rozwoju historii nauki i techniki, inicjując badania w tej dziedzinie na terytorium naszego kraju i wytyczając wspólne cele badawcze — najpierw opracowanie pełnej bibliografii historii nauki i techniki, a następnie prace nad materiałami źródłowymi znajdującymi się w archiwach. Towarzystwo zdobyło międzynarodowy autorytet, a jego przedstawiciele zajmowali nieraz kierownicze stanowiska w uniach międzynarodowych. W ostatnich latach przewodniczącym Towarzystwa jest Luboš Nový. Trzeba tu jednak stwierdzić, że historia techniki stanowi tylko pewną część zainteresowań tego Towarzystwa — głów-

ną uwagę koncentruje ono na historii nauk przyrodniczych, ścisłych i medycznych.

Towarzystwo przejęło po byłej Komisji wydawanie biuletynu informacyjnego, zmieniając jego nazwę na „Zprávy Čs. společnosti pro dějiny věd a techniky”. Wychodziły one aż do 1970 r. obejmując ogółem 15 numerów. Publikowano tu studia na dobrym poziomie, materiały, a przede wszystkim wiele pożytecznych informacji, które stanowiły czynnik łączący cały krąg pracowników z tej dziedziny. Później Towarzystwo przejęło od „Sbornika...” również wydawanie bieżącej bibliografii. Od 1968 r. „Zprávy” stały się jednak wydawnictwem mniej żywym i nieregularnie ukazującym się. Główną przyczyną było zrealizowanie przez Czechosłowackie Towarzystwo Historii Nauki i Techniki od dawna wysuwanego postulatu, a mianowicie rozpoczęcia wydawania kwartalnika: „Dějiny věd a techniky” (w krócie DVT). Pierwszy numer tego periodyku ukazał się pod redakcją L. Nového w 1968 r. Nieoczekiwanie — wraz z powstaniem nowego czasopisma — zlikwidowano „Sbornik pro dějiny přírodních věd a techniky”, który musiał przestać istnieć po to, aby mogły egzystować DVT.

„Dějiny věd a techniky” wychodzą już od 14 lat dobrze reprezentując czeską historię nauki i techniki na międzynarodowym forum. Drukują oryginalne studia, recenzje i dyskusje, informują o zawartości czasopism zagranicznych, dając w pewnym ograniczonym zakresie obraz współczesnej czeskiej i zagranicznej twórczości z historii nauki i techniki. Czasopismo to nie publikuje, niestety, żadnych materiałów bibliograficznych. W miejsce zaniechanych „Zprav” wychodzi od czasu do czasu „Příloha Časopisu dějiny věd a techniky”, która daje obraz wewnętrznej działalności Towarzystwa i kronikę ze świata historii nauki.

Czechosłowacka Akademia Nauk, doceniając znaczenie historii nauki i techniki, nie tylko popierała powstanie na swym terenie Towarzystwa, lecz przede wszystkim stworzyła specjalistyczną pracownię zajmującą się tymi dziedzinami nauki. Już wkrótce po utworzeniu ČSAV zorganizowano w ramach Instytutu Historii Gabinet·Dziejów Nauki i Techniki pod kierunkiem L. Nového. Gabinet ten przemienił się potem w specjalny zakład; co umożliwiło wielu pracownikom pełne poświęcenie się badaniom w zakresie tej młodej jeszcze dyscypliny. Historia nauki i techniki oraz poszczególne jej gałęzie uznano za dziedzinę, w której można uzyskiwać stopnie i tytuły naukowe, dzięki czemu promowano z tego zakresu wielu pracowników nauki.

Natomiast niekorzystne jest niewątpliwie zjawisko, iż Zakład Historii Nauk Przyrodniczych i Techniki (Oddělení pro dějiny přírodních věd a techniky Ústavu československých a světových dějin) interesował się przede wszystkim historią nauk ścisłych i przyrodniczych, zaś historia techniki znajdowała się często tutaj nieco na uboczu głównego nurtu prac. Z tego też wynikała konieczność zapraszania jako autorów do planowanych więk-

szych opracowań z historii techniki głównie pracowników z zewnątrz. Przykładem takiej szerokiej współpracy własnych i zaproszonych z zewnątrz autorów jest pierwsza wielka, udana próba syntezy *Dějiny techniky v Československu do konce 18 století*, która ukazała się drukiem po długoletnich przygotowaniach w 1974 r. Należy zwrócić uwagę, że koncentrowano tu często zainteresowania na problemach bardzo bliskich technice, chociaż przeważało ujęcie tematu w aspekcie gospodarczym. Powstało w ten sposób wiele prac o historii przemysłu i produkcji, zajmujących się niejednokrotnie również problemami techniki (zwłaszcza prace J. Purša, L. Kárníkovéj, P. Vrbovej-Horskíej, J. Křížka, J. Novotnego, J. Janáčka, K. Bednářa, J. Vytíski i innych).

Trudną do pokonania przeszkodą w upowszechnianiu czeskiej produkcji naukowej w innych krajach jest hermetyczność języka, ponieważ prace pisane po czesku są dla większości zagranicznych odbiorców nieprzystępne. Dlatego też Zakład Historii Nauk Przyrodniczych i Techniki stara się wydawać niektóre publikacje w językach światowych — dla tego właśnie celu powstało wydawnictwo specjalne „Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum — Czechoslovak Studies in the History of Science”.

Staraniem tego samego Zakładu rozpoczęto w 1969 r. wydawanie następnej serii — przeznaczonej dla większych monografii — pod nazwą: *Práce z dějin přírodních věd*. Opublikowano tu wiele interesujących materiałów, m.in. i zestawienie źródeł dotyczących historii nauki i techniki — przechowywanych w różnych czeskich archiwach.

Na przestrzeni lat historią techniki zajmowały się poważnie i inne instytuty ČSAV — związane z tematyką historyczną. Tak więc np. Instytut Archeologii, gdzie w pracach R. Pleinera i innych badaczy ukazano wyczerpująco najstarszy rozwój obróbki żelaza. Rozwojowi techniki rękodzielniczej, a także początkom produkcji fabrycznej poświęca wiele uwagi Instytut Etnografii i Folklorystyki ČSAV. Śląski Instytut ČSAV wziął na swe barki interesujące zadanie przebadania powstania i rozwoju rejonów przemysłowych w czasach nowożytnych. Zaczął nawet wydawać w związku z tym specjalną, wielotomową serię. Jest oczywiste, że wielu autorów nie może się obejść bez szczegółowych badań zagadnień techniki. W ostatnim czasie bardzo często zwraca na siebie uwagę w tej dziedzinie historyk górnictwa J. Matějček.

Pracownicy Instytutu Filozoficznego ČSAV prowadzą również zespołowe badania nowożytnej i współczesnej historii nauki i techniki, aby kompleksowo przebadać problemy rewolucji naukowo-technicznej XX w. Kolektyw pod kierunkiem R. Richty śledzi do dzisiaj te problemy, uwzględniając szeroko różne dziedziny.

Trochę inaczej rozwijała się sytuacja w okresie powojennym w Słowacji. Tam już podczas organizowania Słowackiej Akademii Nauk — pod koniec 1953 r. — powstał przy sekcji technicznej Gabinet Historii Techniki, a w ramach sekcji rolniczej — Gabinet Historii Rolnictwa. Od 1 stycznia 1960 r.

doszło i tutaj do zmian na wzór czeski. W ramach Instytutu Historycznego SAV utworzono Zakład Historii Nauk Przyrodniczych, Medycznych i Technicznych (Oddělení dějin přírodních, lékařských a technických věd), który — zwłaszcza pod kierunkiem Jana Tibenskego rozwinął bardzo żywą działalność. Organem, ukazującym wyniki badań uczonych słowackich, stało się czasopismo „Z dějin vied a techniky na Slovensku” które pod redakcją J. Tibenskego zaczęło się ukazywać w 1962 r. Zawartość obszernych tomów czasopisma dowodzi, iż badacze słowaccy dorównują szybko na tym polu uczonym czeskim. Oprócz studiów wzmiankowane czasopismo zawiera wiele cennych informacji, a drukowane w nim zestawienia bibliograficzne obejmują cały okres od 1949 r. Historykom słowackim udało się już opublikować kilka syntez. Tak więc w 1975 r. J. Tibenský i M. Bekesova-Uherova wydali książkę *Priekopníci slovenskej kultury*, a J. Tibenský w 1979 r. *Dějiny vedy a techniky na Slovensku*.

Podobnie w słowackim Instytucie Historycznym niejedyn historyk, zajmujący się w zasadzie ogólną historią Słowacji, skoncentrował swą uwagę na problemach przemysłu, uwzględniając — oczywiście — rozwój techniki (m.in. A. Špiesz, P. Hapák, J. Vlachovič, P. Ratkoš).

Postulatem — wysuwany często przez historyków techniki — było wprowadzenie do wyższych uczelni wykładów z historii techniki bez tworzenia specjalnych katedr. Również na tym polu w czasach powojennych dokonano licznych prób, ale nie można jeszcze — niestety — odnotować zbyt wiele sukcesów. Wyodrębnione katedry historii techniki nigdzie jeszcze dotąd nie powstały. Z radością jednak należy stwierdzić, że liczni wykładowcy z różnych uniwersytetów i z Wyższej Szkoły Ekonomicznej zwrócili w ostatnim dziesięcioleciu uwagę na zagadnienia historii techniki, nauki lub produkcji, prowadząc stale lub doraźnie cykle wykładów z tej dziedziny (należy do ich przede wszystkim V. Husa, A. Klíma, F. Kutnar, J. Haubelt, B. Šindelář, J. Petráň, F. Mainus, O. Mrázek, V. Průcha, R. Olšovský i wielu innych).

Oprócz tego niektóre wyższe szkoły techniczne wyraziły swoje zainteresowanie historią techniki przez organizowanie specjalnych pracowni badających historię szkoły lub dziedziny, którą ta szkoła reprezentuje; niekiedy gromadziły również archiwalia, mające służyć celom badawczym. Tak więc rektorat Czeskiej Wyższej Szkoły Technicznej w Pradze posiada od 1962 r. tego rodzaju własne archiwa oraz utworzoną z kolegium profesorskiego specjalną Komisję Historii Czeskiej Wyższej Szkoły Technicznej (Komise pro dějiny ČVUT), która wydała już dwa obszerne tomy, obrazujące dzieje tej uczelni. Również brneńska Wyższa Szkoła Techniczna powołała pracownię, zajmującą się badaniem jej historii. Badania te przyniosły owoce — opublikowanie prac zbiorowych i historii szkoły. Podobnie Wyższa Szkoła Górnicza w Ostrawie utworzyła w latach sześćdziesiątych — przejściowo — zakład, prowadzący studia nad rozwojem szkolnictwa górniczego i nauk górniczych.

Podsumowując — należy stwierdzić, że również szkoły wyższe przejawiają zainteresowanie badaniami nad historią techniki i produkcji.

Inny rodzaj placówek naukowych, gdzie rozwijają się tego typu badania, stanowią muzea. Tutaj — naturalnie — pierwszoplanową rolę odgrywa Narodowe Muzeum Techniczne w Pradze. Mówiliśmy już o upaństwowieniu tej instytucji w 1951 r. i o kierunkach jej prac badawczych nad dziejami techniki — wyznaczonych przez władze państwowe. Postanowienia te zostały potwierdzone w 1959 r., kiedy Zgromadzenie Narodowe uchwaliło prawo o muzeach i galeriach, które stwierdza, iż Narodowe Muzeum Techniczne jest w dziedzinie swej działalności głównym ośrodkiem naukowej i metodycznej pracy muzealnej. Z tej uchwały wynikała treść statutu, w którym Ministerstwo Szkolnictwa, a potem Ministerstwo Kultury (podlega mu Muzeum) ustaliło konkretny zakres obowiązków tej instytucji, wysuwając na plan pierwszy przede wszystkim pracę badawczą w dziedzinie historii techniki. Tak więc ostatni, dotąd obowiązujący statut, wydany przez Ministerstwo Kultury, określa zasadniczy cel działalności NTM w następujących słowach: „Narodowe Muzeum Techniczne jest centralnym muzeum i placówką badawczą w zakresie studiów nad historią techniki, nauk ścisłych i teorią muzealnictwa technicznego”.

Realizacja tych wytycznych nie była i nie jest łatwa. W końcu lat pięćdziesiątych muzeum przechodziło kryzys i wtedy — po opublikowaniu trzeciego tomu zamilkł na kilka lat jedyny organ wydawniczy, stworzony przez Muzeum, a mianowicie „Sborník Národního technického muzea”. Minęło kilka lat, zanim przedstawiciele nowej, młodej wówczas generacji (J. Majer, F. Jilek, S. Michal i in.) sprawili, że Muzeum stopniowo odzyskało zajmowaną przez nie poprzednio czołową pozycję w badaniach nad historią techniki. Przyczyniły się do tego: nowe publikacje, które Muzeum w wielkiej ilości zaczęło wydawać; duża ilość seminariów; sympozja — organizowane z udziałem krajowych, a często i zagranicznych poważnych badaczy; wreszcie udział w realizacji wielkich — zbiorowo wykonywanych — zadań badawczych, wchodzących w skład państwowego planu badań.

W ostatnim dwudziestoleciu Narodowe Muzeum Techniczne wydawało następujące serie prac z historii techniki: „Sborník Národního technického muzea”; „Rozpravy Národního technického muzea”; „Bibliografie a přámeny NTM”; „Katalogy NTM” i publikowaną systematycznie bieżącą bibliografię „Dějiny výrobních sil v české historické práci”.

Każda z wymienionych serii ma swe specjalne przeznaczenie. Do „Sborníka NTM” wchodzią obszerne i mające większe znaczenie prace z historii techniki i przemysłu. Niektóre tomy są wielotematyczne, inne zawierają jedną obszerniejszą monografię. Dotąd wyszło 17 tomów tego wydawnictwa.

„Rozpravy NTM” zaczęto wydawać w 1961 r.; publikują one referaty, wygłaszane na seminariach roboczych, czy też na sympoziach — organizowanych w Narodowym Muzeum Technicznym. Ponadto ukazują się tu niektóre opracowania monograficzne z zakresu historii techniki; poprzednio

drukowano tu dość często zestawienia bibliograficzne literatury dotyczącej historii techniki i przemysłu. Do dnia dzisiejszego wyszło 80 tomów tych „Rozprav”. W obrębie wzmiankowanej serii powstały również pewne cykle tematyczne z własną nazwą, jak np. *Studie z dějin hornictvi, Z dějin hutnictvi, Z dějin skla a keramiky* itp.

„Bibliografie a prameny” NTM zaczęto wydawać w 1971 r. Jak wskazuje nazwa, seria ta przeznaczona jest do publikowania bibliografii prac z zakresu historii techniki, do zestawień źródeł pisanych i źródeł materialnych lub wręcz do publikowania nowych edycji materiałów źródłowych, reprintów lub przekładów (np. Agricola, Ercker, Delius i in.). Przedtem bibliografię wydawano w „Rozpravach”.

„Katalogy NTM” informują czeskiego i zagranicznego odbiorcę o mających istotne znaczenie zbiorach historycznych centralnego muzeum technicznego. Są wydawane po angielsku, w reprezentacyjnej szacie graficznej.

Na koniec seria „Dějiny výrobních sil v české historické práci” ma rejestrować współczesną twórczość historyczną z zakresu historii techniki i sił produkcji. Od 1971 r. ukazało się dotąd 6 tomów tej edycji.

Wydawanie większej ilości publikacji w Narodowym Muzeum Technicznym stało się możliwe dzięki wybudowaniu własnego zakładu poligraficznego, który dość dobrze wyposażony w maszyny ofsetowe zaczął działać w 1969 r.

Obok działalności wydawniczej Narodowe Muzeum Techniczne organizuje bardzo często posiedzenia i sympozja, na których pracownicy Muzeum, a zwłaszcza liczni współpracownicy z zewnątrz, skupiający się w Klubie Przyjaciół NTM, przedstawiają wyniki swych najnowszych prac badawczych. Tradycją stały się już także posiedzenia historyków górnictwa; regularnie — raz czy dwa razy w roku — mają tutaj swe konferencje naukowe historycy hutnictwa, często również spotykają się historycy komunikacji, szklarstwa, elektrotechniki, kartografii i inni. Wiele seminariów z udziałem specjalistów zagranicznych zorganizowano na temat muzealnych zabytków techniki.

Od 1970 r. Narodowe Muzeum Techniczne brało udział w wykonywaniu prac badawczych objętych państwowym programem badań podstawowych, realizując zadanie: „Rozwój czeskiej techniki w XIX i na początku XX w.”. Dzięki zakrojonej na szeroką skalę pracy zespołowej udało się opracować obszerne monografie dziejów wszystkich tradycyjnych gałęzi techniki od początku rewolucji przemysłowej aż do I wojny światowej. Niestety, ze względu na rozległość poszczególnych działów nie jest jeszcze pewne wydanie tej syntezy w formie drukowanej.

Realizując plan resortowy Muzeum Techniczne opracowało problem: „Technika światowa w ramach rozwoju cywilizacji europejskiej”. Częściowym wynikiem tej pracy była książka F. Jílka, J. Kuby i J. Jílkovej *Światowe wynalazki w datach* (pierwsze wydanie w 1977 r., drugie w 1979 r.). Chronologicznie obejmuje ona wszystkie najważniejsze wydarzenia dotyczące rozwoju techniki od najdawniejszych czasów po dzień dzisiejszy. Publikację tę przetłumaczono na kilka języków obcych.

Ogólnie można stwierdzić, iż w ostatnim dziesięcioleciu grupują się znów wokół Muzeum Techniki główne na ziemiach czeskich badania z zakresu historii techniki.

Nie można jednak zapominać, że w ostatnich czasach instytucja ta uzyskała poważnych partnerów, a mianowicie inne czeskie muzea, uczestniczące aktywnie w badaniach naukowych z tego zakresu.

Muzeum Techniki w Brnie — po odłączeniu się od praskiej centrali — wprawdzie przez wiele lat nie przejawiało żadnej inicjatywy w dziedzinie badań naukowych, ale nowe kierownictwo, mianowane w 1969 r. zaczęło się wkrótce poważnie zastanawiać nad możliwościami ożywienia pracy badawczej. W przeciągu kilku lat zgromadziło dość licznych własnych pracowników i współpracowników z zewnątrz, aby zacząć wydawać studia monograficzne i prace zbiorowe. Od 1973 r. wyszły trzy tomy prac zbiorowych. Oprócz nich muzeum wydało 6 tomów monografii poświęconych historii elektryfikacji Moraw, dziejom włókiennictwa, historii gospodarstwa wodnego i produkcji lotniczej. Muzeum organizuje także różnego rodzaju seminaria poświęcone problematyce dziejów komunikacji miejskiej, metalurgii i in.; ich owocem jest opublikowanie 5 tomów prac zbiorowych. Wyniki tradycyjnych już seminariów, dotyczących historii elektrotechniki i energetyki, drukowane są jako tzw. *Listovské rozpravy*. Wyszło ich dotąd 6 tomów.

W Słowacji dobrą sławę zyskało Techniczne Muzeum w Koszycach. Poważną pracę badawczą rozpoczęto w drugiej połowie lat sześćdziesiątych również w Słowackim Muzeum Górnictwa w Bańskiej Szczawnicy. Koncentruje się ona na problemach geologii i historii całego górnictwa słowackiego. W 1967 r. instytucja ta zaczęła wydawać *Shorníky Slovenského banského muzea*, a dzisiaj jest już w druku dziesiąty tom tej ciekawej serii. Podobne usiłowania — podejmowane w Czechach przez muzea w Kutnej Horze, w Ostrawie i w Jachymovie nie dały na razie rezultatów. Większą aktywność w organizowaniu prac badawczych przejawiało poza centralnym Muzeum Technicznym jedynie Muzeum Szkła i Biżuterii w Jabłońcu nad Nysą, która dookoła siebie i swego czasopisma „*Ars Vitraria*” skupiło czołowych znawców historii czeskiego szklarstwa.

Znaczne ożywienie zaobserwować można w badaniach z zakresu historii rolnictwa. W latach 1945—1950 powstały w Czechach trzy ośrodki badań z tej dziedziny: Gabinet Badań nad Gospodarczym i Socjalnym Rozwojem w Rolnictwie (Kabinet pro studium hospodářského a sociálního vývoje v zemědělství); Gabinet Historii Rolnictwa i Leśnictwa (Kabinet dějin zemědělství a lesnictví) oraz Muzeum Rolnictwa (Zemědělské muzeum). Przed 1 stycznia 1960 r. wszystkie te instytucje połączyły się i utworzyły Muzeum Rolnictwa — Ośrodek Badań nad Rozwojem Rolnictwa (Zemědělské muzeum — Ústředí pro studium vývoje zemědělství), należące organizacyjnie do Instytutu Informacji Naukowo-Technicznej w Rolnictwie w Czechosłowackiej Akademii Nauk Rolniczych.

Praskie Muzeum Rolnictwa — podobnie jak Muzeum Techniczne — wydaje

wiele publikacji i skupia wokół siebie czołowych historyków z tej dziedziny. Najważniejsze wyniki badań publikuje w serii zatytułowanej *Vědecké práce Zemědělského muzea*, liczącej dotąd 20 tomów. Oprócz tego podjęto wydawanie i innych serii. W 1966 r. ukazała się pierwsza część wydawnictwa *Prameny historie zemědělství a lesnictví*. W opublikowanych dotychczas 22 częściach tej serii znalazły się obszerne prace monograficzne o dużym znaczeniu. Międzynarodowa konferencja pracowników muzeów rolnictwa, która odbyła się w 1966 r. w Czechosłowacji, przyczyniła się do powstania międzynarodowego zrzeszenia muzeów rolnictwa przy światowej organizacji muzealnictwa. Z polecenia tego właśnie nowego zrzeszenia Muzeum Rolnictwa wydaje dwa razy w roku w czterech językach kongresowych periodyk o charakterze międzynarodowym „Acta museorum agriculturae” (do dziś 15 tomów). Nie można także zapominać, że począwszy od 1966 r. Muzeum Rolnictwa przygotowuje liczne przewodniki po zbiorach z poszczególnych dziedzin rolnictwa; publikacje te pomyślane są jednocześnie jako przeglądy dziejów wybranych gałęzi.

Niemniej interesująca seria prac zbiorowych, dotyczących historii rolnictwa, wydana jest w Słowacji pod tytułem „Agrikultura”. Muzeum Rolnictwa w Nitrze opublikowało — poczynając od 1962 r. — wiele tomów tego wydawnictwa — w ich przygotowaniu brali udział najwybitniejsi słowaccy, a także i czescy autorzy, przyczyniając się w rezultacie do powstania dobrego naukowego organu.

Oprócz tych kilku serii wydawniczych praskie Muzeum Rolnictwa zaczęło publikować wraz z Muzeum w Nitrze reedycje źródeł, dotyczących przeszłości naszej produkcji rolniczej. Bogaty plon wydawniczy czechosłowackich historyków rolnictwa budzi uzasadniony podziw.

Trzeba tu również wspomnieć o mających istotne znaczenie pracach dotyczących rozwoju techniki wojskowej, które powstawały w Wojskowym Instytucie Historycznym w Pradze.

Badaniami nad historią techniki i przemysłu zajmują się ostatnich czasach nie tylko naukowe pracownie historyczne, szkoły wyższe i muzea, lecz także przystępują do nich niektóre specjalistyczne instytucje, zajmujące się problematyką współczesną oraz liczne zespoły, powstające w poszczególnych zakładach przemysłowych w celu opisanie ich historii. W ostatnim przypadku prace koncentrują się często wokół zakładowego archiwum.

Do instytucji, które poprzez badania historyczne mają przyczynić się do rozwiązywania obecnych zadań technicznych, należy w pierwszym rzędzie pracownia Geofondu w Kutnej Horze, która już od 1963 r. poszukuje systematycznie źródeł do historii górnictwa i opracowuje rozwój poszczególnych miejsc wydobywania. Podobną metodę stosuje Instytut Badawczy Leśnictwa, mający w swym gronie specjalistę z zakresu historii.

Dyrekcja resortu przemysłu hutniczego podjęła również w ostatnim okresie zadanie opracowania — przy pomocy licznego zespołu specjalistów — syntetycznego ujęcia historii naszej metalurgii, które mogłoby służyć także

współczesnej praktyce. Badania w tym zakresie, zorganizowane przez Techniczno-Ekonomiczny Instytut Badawczy Przemysłu Hutniczego w Pradze, dały poważne wyniki. Stworzono specjalną serię wydawniczą *Pojednáni z dějin československého hutnictví železa*, w której ukazało się dotąd 20 tomów monografii, dotyczących mało znanych odcinków historii obróbki żelaza, Z planowanej trzytomowej publikacji, obejmującej całość metalurgii, przygotowane są na razie autorsko dwa tomy, które uwzględniły czasokres do 1945 r.

Według tego wzoru zaczęli ostatnio opracowywać dzieje swej gałęzi produkcji także pracownicy czeskiego przemysłu włókienniczego. Przy Instytucie Badawczym Bawełny w Usti nad Orlicą powołano grupę specjalistów, która prowadzi badania nad historią włókiennictwa i równocześnie zaczyna wydawać zbiory prac z tego zakresu.

Rozwojem współczesnej techniki na ziemiach czeskich i słowackich zajmuje się Czechosłowackie Towarzystwo Naukowo-Techniczne, skupiające szerokie kadry inżynierów, techników i racjonalizatorów. Dla niektórych gałęzi techniki Towarzystwo to stworzyło specjalne komisje, które zajmują się ich historią. W latach sześćdziesiątych dość ożywioną działalność rozwijała komisja do spraw historii komunikacji; ostatnio bardzo aktywna jest grupa, zajmująca się historią chemii przemysłowej oraz komisja historii przemysłu maszynowego, która wydała już kilka publikacji.

Daleko liczniejsze są jednak grupy robocze — powołane w celu opracowania dziejów poszczególnych zakładów. Często historyczny rozwój zakładu bywa przedstawiony w monografii, której autorem jest obok zawodowego historyka pracownik archiwum zakładowego. W ten sposób archiwa te stają się w pewnej mierze również pracowniami badawczymi. Wokół nich skupiają się często liczne grupy techników, ekonomistów, historyków, naocznych świadków wydarzeń i tym sposobem praca nad dziejami zakładu przemysłowego wciąga szerokie kręgi współpracujących i zainteresowanych osób.

Opracowywanie historii zakładów nie stanowi na ziemiach czeskich nowości, pierwsze prace na ten temat powstawały już w ubiegłym stuleciu; jednakże nie ulega wątpliwości fakt, że w poprzednim pokoleniu praca w tej dziedzinie nie miała na pewno tak masowego charakteru. Obecnie działa ogólnopanstwowa Komisja Historii Zakładów (Komise pro dějiny zavodů), która wydaje specjalne czasopismo („Zpravodaj dějin zavodů”) oraz zbiory tудиów (*Studie a vzpomínky z dějin zavodů*). Wiele zakładów przemysłowych publikuje dzieje ich rozwoju, a także inne artykuły i studia szczegółowe.

Ta niebywała aktywność skłoniła Zarząd Archiwów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do zorganizowania we wszystkich okręgach rozległej akcji inwentaryzacji źródeł do dziejów zakładów. Inwentarze te, wydawane od 1965 r. przez terytorialne Zarządy Archiwów, stanowią dziś łącznie dużą bibliotekę, obejmującą wiele tysięcy stron.

Badania nad dziejami zakładów przemysłowych stwarzają również szerokie możliwości dla historii techniki. Trzeba jednak stwierdzić, że istniejące

opracowania historii zakładów tylko w niewielu przypadkach zawierają głębszą analizę rozwoju techniki. Często natomiast koncentruje się w nich uwagę na problemach ruchu robotniczego.

Znaczne ożywienie w dziedzinie badań nad historią techniki można w ostatnich dwóch dziesięcioleciach zaobserwować również na licznych konferencjach naukowych, sympozjach czy seminariach, które organizują regularnie różne instytucje. Wspomniano tu już o aktywności Narodowego Muzeum Technicznego oraz o działalności Muzeum Techniki w Brnie. Również Czechosłowackie Towarzystwo Historii Nauki i Techniki zorganizowało wiele spotkań badaczy czechosłowackich i zagranicznych; przypomnijmy tylko niedawną międzynarodową konferencję w Liblicach w 1979 r. na temat: „Rewolucyjne zmiany w dziedzinie nauki i techniki w drugiej połowie XIX i na początku XX stulecia” lub konferencję na temat stosunku między nauką i techniką światową a narodową, która wzbudziła duże zainteresowanie.

* *
*

W tym zwięzłym przeglądzie nie ma, niestety, miejsca na opis, a tym bardziej na analizę nawet najważniejszych prac z zakresu historii techniki, napisanych przez uczonych czechosłowackich. Inny artykuł w tym numerze „Kwartalnika” podaje informacje o wszystkich ważniejszych bibliografiach — opublikowanych w Czechosłowacji. Zainteresowany czytelnik może w nich znaleźć informacje o poszczególnych pracach, dotyczących dziejów techniki.

Można tu tylko stwierdzić, że książek, studiów i artykułów z dziedziny historii techniki wydano rzeczywiście już bardzo dużo. Powstały liczne czasopisma specjalistyczne, dotyczące dziejów techniki. Ponadto tematyce tej poświęcają swe szpalty i inne czasopisma historyczne, a bardzo często również periodyki regionalne.

Wysiłki czechosłowackich historyków techniki nie były równomiernie rozłożone, jeśli chodzi o różne gałęzie techniki. Niekiedy powstają już ambitne syntezы, gdzie indziej nie można nawet naszkicować podstawowego zarysu rozwoju danej gałęzi techniki. Przykładem wielkiego zainteresowania badaczy są dzieje górnictwa i hutnictwa; wielu autorów interesuje też tematyka rolnicza; stosunkowo znaczne jest zainteresowanie historią komunikacji — opracowywanej zresztą często w sposób niefachowy. Istnieje jednak poważny niedostatek prób badawczych na temat technicznej strony produkcji włókienniczej, przemysłu maszynowego, elektrotechniki, cukrownictwa, budownictwa i innych dziedzin techniki. Zadań do wykonania jest więc jeszcze wiele, zwłaszcza że we wszystkich gałęziach techniki koncentruje się uwagę raczej na dziejach bardziej odległych czasowo, podczas gdy ich rozwój w obrębie wieku dwudziestego pozostaje ciągle jeszcze w zasadzie nie zbadany.

Następnym brakiem jest koncentrowanie się na problemach cząstkowych, brakuje natomiast całościowych, syntetycznych dzieł. Pierwszą próbą całości-

wego opracowania tematyki jest — przynajmniej dla Słowacji — cytowana praca Tibenskego; mająca duże znaczenie czeska synteza *Dějiny techniky v Československu do konce 18. století* kończy się na upadku feudalizmu. Ciąg dalszy, obejmujący epokę kapitalizmu, opracowany przez Narodowe Muzeum Techniczne, pozostaje na razie tylko w obszernym rękopisie. Również dla poszczególnych gałęzi techniki nie wydano jeszcze prac syntetycznych, obejmujących cały historyczny rozwój aż po dzień dzisiejszy; jedynie historia czechosłowackiej komunikacji doczekała się całościowego przedstawienia w języku słowackim — pióra J. Honsa. Obecnie są przygotowywane do druku dzieje czechosłowackiej metalurgii, a Muzeum Rolnictwa posiada rękopis obszernego dzieła o rozwoju rolnictwa od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Poza tym istnieją tylko przeglądy, dotyczące krótszych czasowo okresów, głównie feudalizmu lub rewolucji przemysłowej.

Oto problemy, jakie czechosłowaccy historycy techniki muszą w najbliższej przyszłości rozwiązać, aby z wielu szczegółowych analiz stworzyć całościowy obraz rozwoju techniki na terenie Czechosłowacji*.

Z języka czeskiego przełożyła

Grażyna Jatkowska

Weryfikacji przekładu dokonali:

Tadeusz M. Nowak

Irena Stasiewicz-Jasiukowa

Recenzent: Jiří Majer

Ф. Илек

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ НАД ИСТОРИЕЙ ТЕХНИКИ В ЧЕХОСЛОВАКИИ

Статья информирует как развивались в Чехословакии с перелома XIX и XX веков по сегодняшний день отдельные центры ведущие исследования над развитием техники и промышленности. Первым из них был Технический Музей обоснован в Праге в 1908 г. Возможности ведения исследований увеличились в несколько раз когда в 1932 году был обоснован при этом учреждении в какой то степени самостоятельный Архив Истории Промышленности, Торговли и Техники, который собирал материалы обоснованные на источниках и дал направление методологическим историческим исследованиям. Исследования над развитием техники приобрели значительный размах в послевоенные годы, когда были обоснованы новые специализированные учреждения и начали выпускаться разные периодические издания в этой области. Главным официальным центром стало Чехословацкое Общество Истории Науки и Техники при Чехословацкой Академии Наук, которое издавало регулярный журнал, организовало разные конференции и представляло чехословацких исследователей в международных организациях.

* Szersze przedstawienie rozwoju badań nad historią techniki w Czechosłowacji znajdzie zainteresowany czytelnik w studium Františka Jílka pt. *Vývoj studia dějin techniky a práce Národního Technického muzea v letech 1908—1970*, które wydrukował *Sborník Národního Technického muzea v Praze* (tom 12, 1971 s. 5—116).

На почве Академии в Историческом Институте в Праге и в Братиславе были созданы другие специализированные учреждения, занимающиеся историей науки и техники.

Также в некоторых других академических центрах ведётся исследования в области истории техники.

Важным исследовательским центром является Национальный Музей в Праге — национализированный в 1951 году — и издающий в настоящее время несколько периодических журналов трактующих о развитии чехословацкой техники.

Подобную активную деятельность развивает Сельскохозяйственный Музей отличающийся издательской активностью.

Из других музеев исследованиями над историей техники занимаются: Музей Техники в городе Брно, Музей Техники в городе Кошице, Словацкий Музей Горнодобывающей Промышленности в городе Банска-Штьявница Музей Стекла и Ювелирных Изделий в городе Яблонец и другие.

Статья обращает внимание кроме этого на другие учреждения, высшие учебные заведения, исследовательские институты и общества ведущие работы в области истории техники. Ознакомляет с основными издательствами и коротко информирует о достижениях, а также недостатках в работе проведённой в этой области до сегодняшнего дня.

František Jilek

DIE ENTWICKLUNG DER FORSCHUNGSARBEITEN ÜBER DIE GESCHICHTE DER TECHNIK IN DER TSCHECHOSLOWAKEI

Der Artikel informiert darüber, auf welche Weise sich in der Tschechoslowakei die einzelnen Zentren, die die Entwicklung der Technik und der Industrie erforschen, seit der Wende des XIX. zum XX. Jh. bis zum heutigen Tage entfaltet haben. Das erste von ihnen war das in Praha im Jahre 1908 gegründete Technisches Museum. Die Forschungsmöglichkeiten vergrößerten sich mehrmals, als im Jahre 1932 bei dieser Institution ein in gewissem Grade selbständiges Archiv der Geschichte der Industrie, des Handels und der Technik entstand, das Quellenmaterialien sammelte. Die historischen Forschungen methodisch lenkte. Die Forschungen über die Entwicklung der Technik nahmen einen bedeutend größeren Schwung in den Nachkriegszeiten an, als neue Spezialinstitutionen entstanden und verschiedene Periodiken aus diesem Gebiet herauszukommen begannen. Zum offiziellen Hauptzentrum wurde die Tschechoslowakische Gesellschaft der Geschichte der Wissenschaft und Technik bei der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, die regelmässig eine Zeitschrift herausgab, verschiedene Konferenzen organisierte und die tschechoslowakischen Forscher in den internationalen Organisationen repräsentierte. In der Akademie — im Historischen Institut in Praha und in Bratislava — wurden darauf Spezialanstalten errichtet, die sich mit der Geschichte der Wissenschaft und der Technik befassten. Auch in einigen anderen akademischen Zentren werden Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte der Technik geführt.

Ein wichtiges Forschungszentrum über die Geschichte der Technik ist das Nationale Technische Museum in Praha, das im Jahre 1951 verstaatlicht wurde und gegenwärtig einige periodische Publikationen veröffentlicht, die die Entwicklung der tschechoslowakischen Technik behandeln. Eine ähnliche sehr aktive Tätigkeit entfaltet das Museum der Landwirtschaft, das sich durch Verlagsaktivität auszeichnet. Von anderen Museen befassen sich mit Forschungen über die Geschichte der Technik: das Technische Museum in Brno, das Technische Museum in Košice, das Slowakische Bergbaumuseum in Banské Štiavnici, das Museum für Glas und Bijouterie in Jablonec und andere.

Ausserdem richtet der Artikel die Aufmerksamkeit auf andere Institutionen, Hochschulen, Forschungsinstitute und Gesellschaften, die Arbeiten aus dem Bereich der Geschichte der Technik führen. Er macht ebenfalls mit den Hauptpublikationen bekannt und informiert — im Auszug — über die Errungenschaften wie auch die Mängel in der bisherigen Arbeit auf diesem Gebiet.

